

SOSYAL BİLİMDE “NESNEL KALMA” SORUNSALI

Dr. Sinan ÇAYA
Marmara Üniversitesi
sinan.caya@gmail.com

Özet

Sosyal bilimlerde nesnelliği yakalamak zordur. Üstelik ilk bakıştaki kadar anlamlı ve önemli de değildir. Algı doğrudan olmak yerine bazı süreçler yoluyla gerçekleştiğinden; olgucu anlayışın dediği kadar mutlak değil, ancak bağlı bir oluşumdur. Belgeler ve bilgiler gerçeği ancak kısmen verirler. Bilime, o bilmi oluşturanların öznellikleri de ilâve olur. Bir süje olarak bizzat birey, bazen istese de tarafsız olamaz; çünkü karşındaki muhatabı onu “taraf” olarak görür. Bilgi-bilimsel (epistemolojik) bir yaklaşım tarafsızlığı abartmayacağı gibi ona büyük bir kıymet de yüklemeyebilir.

Anahtar Kelimeler: Yorum, gerçeklik, öznel, nesnel, modernizm, olguculuk, postmodernizm.

THE ISSUE OF “STAYING OBJECTIVE” IN SOCIAL SCIENCES

Abstract

It is difficult to capture an entire objectivity in social sciences. Moreover, the so-called objectivity is not even as meaningful and as important as it appears to be at first glance. Since perception is realized through a number of processes instead of directly, it is not an absolute formation at all, contrary to what the positivist approach claims it to be. Rather, perception is a relative phenomenon. Documents and pieces of knowledge reflect the truth only partially. Subjective qualities of people who construct knowledge and science always get into play. The individual himself may not attain a neutral standing before a given situation; because those facing him/ regard him as part of a “party”. An epistemological approach may not exaggerate and overvalue objectivity.

Key Words: Interpretation, reality, subjective, objective, modernism, positivism, postmodernism.

GİRİŞ

“Mektebin bacaları, ders verir hocaları;
Kim yârimi sorarsa odur birincileri...”

(Bir Gaziantep türküsünden)

Tarafsız (nesnel / objektif / yansız) olarak algılanmak, bu sıfatın kendisine yakıştırıldığına tanık olmak, öteden beri bilim insanları için arzu edilir bir durumu temsil eder. Oysa sosyal bilimlerde tarafsızlık iddiası, bu anlamın derin katmanlarına indiğimizde hiç de kolay sağlanamaz. Dahası; sosyal bilimlerde “tarafsızlık” kavramı, zâten ilk ve yüzeysel bakıştaki algılamalardaki kadar anlamlı, önemli ve hattâ lüzumlu da değildir!

Fransız yazar, sosyolojinin tarihsel gelişimi bağlamında bu konuya parmağını basıyor:

Sosyoloji doğuşundan beri objesinin yeniden ve yeniden inşası oluşumuyla ilgilendi. Durkheim ve yandaşlarının nesnellğine karşılık, bir öznellik ortaya çıkartıldı. Burada merkezi tema şuydu: Maksatlılık olmadan sosyal faaliyet olmaz. Bir davranış sadece normlara veya kültürel modellere değil, ayrıca failin ona getirdiği öznel anlama göredir. 19. Asrın sonunda Alman üniversiteleri, bu problemi, tabii bilimlerle akıl ve kültür bilimlerini temelde birbirinden ayırt edip çözmeye baktılar. Bunlardan tabii bilimler ölçüm ve deneye, akıl ve kültür bilimleri ise mânâ ve yoruma tâbi idi. (Meter 1992: 13).

Tarafsızlık Sorgulanır

Öyleyse nesnel olmayı iddia etmekten çok, epistemolojik (yani bilgi-bilimsel) boyutlarda, niçin nesnel olunamayacağını ortaya koymak belki çok daha anlamlı bir yaklaşımdır.

Yine Meter’in (1992: 25) belirttiği gibi; *Thomas Kuhn, bir bilmin belli bir zamanda bir disipliner matris teşkil edip; (teori, sonuç ve ölçümlerden başka); bir değerler, fikirler ve referanslar aktarımı ve bütünlemesi içerdiğini de göstermiştir.*

Nesnellik; uzun süre; gûya akılcılığı ve bilimselliği en doğrudan temsil eden batılı kafanın, en ziyade kıymet verdiği bir mefhum olagelmiştir. Oysa ki Atilla İlhan bir ekran sohbetinde; pek güzel bir biçimde; *Batı uygarlığının; [Sümer, Eti, Çin, Aztek, Maya gibi] onca medeniyetler içersinde aslında sadece bir tanesi olduğunu; yani tek ve mutlak sivilizasyonu temsil edemeyeceğini vurgulamıştır.*

Gerçekten; *her kültür evreni bir algılama tarzıdır. Öte yandan bilim; (dışsal ve içsel etkileşimlerle örülmüş bir uyum biçimi demek olan o evrenin) bilgilerini*

edinme yolları ararken ve açarken; içinde yuvalandığı kültüre göre şekillenir ve onu etkiler (Direkçigil 1993: 54).

Sosyal bilimlerde artık nitel yaklaşımlar önem kazanır olmuştur. Doğa bilimlerine benzeme kaygısı ve hattâ aşağılık mudilesi / karmaşası içersinde vakt-i zamanında şâha kalkmış ölçme ve rakamlandırma ısrarları, gevşemek durumunda kalmıştır.

Kaldı ki Larson'un (1993: 31) belirttiği gibi; toplumbilimciler tam kusursuz ve etkin ölçüm araçları geliştirebilseler dahi, gerek kendilerinden ve gerek toplumdaki ileri gelen kısıtlamalarla; onları zaten hayata geçiremezlerdi.

Rus asıllı Fransız içtimaiyyatçı Georges Gudvitch; bu bilmin rolünün izahatçı mahiyette olduğunu özellikle savunmuş; teknik hususlara takılma ve rakamlara boğulma işlemlerine hep dehşetle bakmıştır. ‘Test cinneti’, ‘sayılama nöbetleri’ gibi hakeretâmez yakıştırmalarla; bu noktada ısrarcı duranlarla âdetâ dalga geçmiştir (Mitchell 1979: 93).

Modernist çıkırın bakışı evrensel bir nesnel gerçekliğin varlığını öngörürdü ki bulunması, akılcı ve bilimsel yöntemlerle mümkün idi. Postmodernizm ise gerçekliğin inşaf ve bakışa göre olduğunu öngörürken; seçici ve çeşitliliği beğenicidir. Diğer seçenekleri hafife almadığı gibi; hattâ cilveli bir edâyla kendi öznesine dahi şüpheyile bakmayı yeğler (Collin 1994: 45).

Ortodoks bilim paradigmasına son yıllarda meydan okuyan alternatif anlayışlar ortaya çıkmıştır. Özneliği, nesnellığe ast gören pozitivistliğe (olguculuk) karşı; dışsal dünyadan ziyade gözlemcinin aklı süreçlerine, onun yaşanmış deneyimine ve gerçeklik idrâkine öncelik veren bir fenomenolojik yaklaşım filizlenmektedir. Bu yaklaşım uyarınca; önceki olgucu paradigmaya, örneğin bir feminist düşünce "kafa tutmaktadır"; "senin evreni algılayışın erkek açısından geçerlidir; kadın deneyimini ya göz ardı etmiş ya değersiz kılmıştır; bu da benim işime gelmez!" diyebilmektedir.

Buna benzer olarak; Kızılderili, Eskimo ya da siyahî kökenli bir bilim adamı; mevcut bilim varlığının inşasında kendi insanların görüşlerinin ve bulgularının hemen hiç temsil edilmediğini pekâlâ ortaya atabilir. Sırf bu yüzden, tekmiil “batı bilmi” kazanımlarının onun gözündeki kıymet-i harbiyesi de ona göre azalır.

Biz insanlar evren ile yakînen ve doğrudan doğruya temasta olduğumuz izlenimine varabiliriz. Oysa ki aslında, uzunca bir algılama süreç zinciri bizi gerçeklerden ayırmaktadır (Collin 1994: 47).

Bennis (1991: 48) de sosyal dünyanın, yani bizim “inşa ettiğimiz” dünyanın, sabit olmadığından; aksine muğlâk bir yapıya sahip olduğundan dem vurur. Şöyle der: “Sosyal dünya; daha biz onu seyrederken bile değişebilir; üstelik bazen, sırf biz seyrettiğimiz için değişir”.

Nitekim bir okul bahçesinde birbirlerine itiş kakış içinde ve birazdan yumruklu bir kavgaya hazır bir takım öğrenciler; uzaktan bir müdür yardımcısının geçtiğini görseler ne yaparlar? Hiç değilse, biraz önce sadece şakalaştıkları izlenimini vermeye bakarlar.

Belge-Kanıt İlişkisi

Yerine göre bir gûya somut bir belge dahi, eklektik (yani özel seçilmiş / ayıklanmış) bir özelliğe sahip olamaz mı? Böylelikle bir gerçek oluşumu tam bir sadâkat içinde temsil etmekten âciz kalamaz mı?

Giderek bütün bilgi parçaları için de yukarıdaki gibi bir genelleme yapılamaz mı?

“Bilginin ne olduğuna dair ideal cevap, gerçekçi cevaptan farklıdır. Gerçekçi cevap şöyle der: ‘Bilgi, herhangi bir nesne ve / veya sürecin; gözlemcinin ilgisini çeken özelliklerinin kodlanabilenlerinin tamamıdır’. Arada kalan eksiklikler de varsayımlar ile beslenirler. [Böylece meselâ] tarihi, tıpkı bir sinema filmi gibi düşünmek gerekir. Bunun içinden rasgele seçilen birkaç kare sayesinde belki bir diyapozitif gösterisi yapılabilir ama bir film oynatılmaz” (Şengör 17 Ekim 1997: 5).

Bir Kavram Yüklenen Anlamı Ne Kadar Taşır?

Yıllar önce bir Fransız filmi seyretmiştim. Entelektüel uğraşları olan ama topluma "aykırı" tabiatlı bir genç var. Dükkânlardan para veya yiyecek değil, kitap veya plâk çalmayı yeğliyor. Yıllar sonra ünlü bir yönetmen olup çıkıyor. Bir gün kendisiyle bir televizyon röportajı yapıyorlar. Sunucu bir soru yöneltiyor: "Bir zamanlar hapisanede yattığınız söyleniyor; buna ne dersiniz?" (O anda başka bir mekânda eski "kodes" arkadaşlarının da ekrandan görüşmeyi izlediklerini görüyoruz).

Şimdi genç sunucu; muzip amma hınzırca bir lezzetle (*Schadenfreude*) gelecek cevabı merak etmektedir [tabii burası benim fenomenolojik yorumum]. Ama üstâdın ağzından, bir itiraf, bir inkâr veya bir utanç cümlesi dökülmüyor. Bir karşıt-soru geliyor: "Biz hepimiz zaten hapiste değil miyiz ki?" [Hepimizi sımsıkı bağlayan normlar, tahditler, görünmez hudutlar, prangalar yok mu?] Yoksa siz şuuu dört yanı duvarlarla çevrili somut hapisaneyi mi kastediyorsunuz?". Bu felsefi yaklaşım sunucuyu mahcup ediyor.

“Tanı” ve “Tedâvi”

Sosyal bilim mârifetiyle bir toplumsal sorunun henüz “tanı” aşamasında galiba göreceli bir nesnellik biraz daha mümkündür. Bu aşama, hekimin, kendi yakını bir hastanın derdini teşhis edebilmesine benzer. Sonradan ise; sıra bir çâre bulmaya gelir ki o noktada sosyal bilimcinin kendi beğenileri, tutumları, istekleri daha bir ağırlık kazanmaya başlar.

[Meselâ]; Ziya Gökalp; bir sosyolog sıfatıyla, Türk toplumunun "ana sorunlarına hızla bilimsel çözümler getirmek ister." "Millî sosyoloji" deyimini kullanan Gökalp'a göre bu disiplinin "öncelikli işlevi Osmanlı ümmetini Türk milletine dönüştürmek ve bu amaçla millî şuuru geliştirmektir (Tolan 1993: 109-110).

Ziya Gökalp'in bu fikrini kendi devrinde yaşayan bir çok diğer aydın da, aşağı yukarı benzer biçimde ifade etmiştir. Ancak, “tutulacak yol ne olmalıdır?” sorusunda farklar söz konusu olmuştur.

Böyle bir kalkınma meselesinde sosyoloğun önerileri, zaten yürütme erki sahiplerince rağbet gördüğü takdirde ve ölçüde hayata geçirilebilir. Kaldı ki ana hatlarıyla "uzlaş" gibi gözükken bir onaylama üstünde bile taraflar arasında nüans seviyesinde çelişkiler çıkabilir.

Kimi zaman bir durumun “iyi” ya da “kötü” diye tespit edilmesi bile bakış zaviyesiyle kaimdir. Üniversite birinci sınıfta iken bir seçmeli beşerî bilimler dersinde "The Greeks" isimli bir kitabı tartışıyorduk. Kitap antik Yunan toplumunun demokrasi anlayışından övgüyle bahsediyordu. Bir öğrenci söz isteyip hocamıza şu sözleri yöneltti: "Hocam, ben şimdi bu okuduğumuzun çok kötü bir kitap olduğunu söyleyeceğim. Neden dersiniz, bu kitap kölelerden hiç bahsetmiyor!" Sınıfta herkes demokrasiden yanaydı ama bir kişi eski Yunan'daki demokrasinin azınlıkçı niteliğine parmak basıyordu. Yalnızca o arkadaş o tartışma esnasında bu durumun farkına varıp ilgili bir cümle söylüyordu!

Bâzen Taraf Olma Kaçınılmazdır

Birey belli bir durumda tarafsız kalmanın erdemine inansa dahi bunu pratikte mümkün kılamayabilir. Konumu, hattâ "bünyesi" onu mecburen taraflı olmaya götürebilir. Bendeniz yıllar önce Amerika'da bir lisan tekâmül kursunda bir sözel yeterlik sınavına tâbi tutulmuştum. (O sıralar bir lisans diploması sahibiydim. Sosyal bilimlerde daha ileri tahsil basamaklarına henüz yürümemiş idim.). Jüri üyelerinden birisi bana şöyle demişti: "Belki şaşıracaksın ama bir filozof, 'sen bir insan olarak kendi suratından mesul sayılırsın' diyor. Sen şimdi bu cümleden ne anlıyorsun?"

Öncelikle bu cümleye pek de şaşırmadığımı, bu sözün biraz var oluşçuluk (*existantialism*) "kokusu" verdiğini belirttim. (*Jean Paul Sartre*'dan ve temsil ettiği felsefeden haberdar idim). Sonra lise tarih derslerini, Gazi Üniversitesi'nde geçen Pedagoji Kursumu, lisans günlerindeki bir seçmeli beşerî derste Dr. Metin Kunt hocamın anlattıklarını çağrıştırdı hatırlama çabalarım:

Osmanlılar insanın erdemlerinin onun yüzüne yansıdığına inanırlardı. *Turnacıbaşılar* Balkanlar'dan gürbüz *Hıristiyan* çocuklarını devşirirlerken bazı yüz kistaslarını da (alın açık, akça pakça vs.) hesaba katarlardı. Sonra Türk ailelerine emanet edilip —ki Harvard'lı Cemâl Kafadar Hoca'nın yakın tarihli bir ekran sohbetinde ısrarla belirttiği gibi bu uygulamaya *Türk'e verme* denir— böylelikle bir Türkleşme ve Müslümanlaşma —tam bu noktada Ziya Gökalp'in *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* adlı eserinin başlığı da hemen akla geliveriyor— sürecine alınırlardı. Ardından, Yeniçeri ocağından bir önceki basamak olan *Gelibolu Acemioğlan* kışlasına ulaşırlardı.

Bazılarının yüz görünüşleri geleceklelerini belirlemeye bu merhalede dahi devam ederdi. Liyakat ön şartının yanında, görünüşçe daha sıra dışı olanların dikkat çekip Enderun'a yollanma, giderek daha fazla yükselme şansları vardı. Son basamak ise sadrâzamlıktı.

Bendeniz fakir, bütün bunları kafamda toparlayıp *İngilizce* cümlelere dökerken; bu defa asıl jüri üyelerinin şaşırıklarını, büyük keyif içinde gözlemlerdim.

Kişi; pratikte işleyiş biçimiyle; kendi ülkesinin dışında bulunduğu bir esnâda, suratı şöyle dursun; kökenlerinden bile “sorumludur” bir bakıma. İnsanlar hele ilk temasta bir yabancıyı birey olarak görmek yerine ait olduğu memleketin tipik bir temsilcisi gibi görmeye meylederler. Zaten bu milliyet “sorumluluğu” genellikle o yüz fizyonomisi özellikleriyle birlikte gider.

Diyelim ki bir *Hindistanlı*, *Bangladeşli* ya da *Pakistanlı* üstün zekâlı genç *Amerika*'da okumak üzere burs kazandı. Uzay teknolojisi ile ilgili bilimler tahsil edip Amerikan Havacılık ve Uzay Dairesi'nde iş buldu (sahiden NASA'nın bir tanıtım filminde kumanda panellerinin önünde *esmer tenli Asyalı* çehreli bilim adamları vardı).Yine diyelim ki yükselişin ilk hazzıyla bu birey, eski vatanını ilkel görmeye başladı. Yurttaşlık değişikliği yaptı. Yeni pasaportunu içsel anlamda da “benimsedi”. İşyerinde gördüğü saygı onun geçmişini inkâr sürecini hızlandırdı.

Belki de bu fert bir gün şehirde bir lokantaya gitse, daha eğitimsiz (ve dolayısıyla daha peşin hükümlü) insanlarla muhatap olsa, hemen bir ayrımcılık (*discrimination*) duvarına çarpıverir! Çünkü yüz görünüşünden millî menşei besbellidir. O ülkenin dilini ne kadar iyi konuşsa da kendi aksanı ortadadır (Kişi ancak yaklaşık on ikinci yaşından önce ikinci bir dile el attığı takdirde hançeresi o dile aksansız, “kusursuz” hâkim olabilir).

Belki lokantacı surat edecek, geri parayı ona teşekkürsüz "toka edecektir." Hadi bunlar söz konusu olmasa, biraz samimiyet kurduğu bir insan, ona ilk fırsatta nerele olduğunu soracaktır. Ayrımcılık uygulaması belli bir kisve içinde çarpıtılmış da olsa, nihayet bir yerde bir şekilde ona karşı yönelecektir. Kökenleri onun eline ayağına dolaşacaktır. İstese de istemese de orta ve hele uzun vâdede böylesi durumları yaşayacaktır.

Bir başka ifadeyle, sosyoloji kuramcısı Cooley'in tâbiriyle, "ayna-benlik" ona âdeta "haddini bildirecektir", "yerini gösterecektir". İşte burada geçen ayna-benlik, kişinin, diğer insanlardan neşet edip kendisine doğru yansıyan izlenimler yoluyla algıladığı kendi görüntüsünü teşkil eder.

SONUÇ

Sosyal bilimlerin doğasında en azından belli bir oranda öznellik vardır. Öznellik psikolojide daha az, sosyolojide ve hele tarihte çok daha fazla işin içine girebilir. İnsan algısı zihinsel ve ortamsal süreçler yoluyla gerçekleşir. Bu yüzden sosyal bilmin oluşumunda pür nesnellik söz konusu olamaz. Önceden olgucu anlayışı ifade eden *modernizm* nesnel gerçekten vurguyla bahsederken, gerçeklikten arınmış yorum olamayacağını söylüyordu. Şimdilerde *postmodernizm*, yorumdan kopuk gerçeklik olamayacağını keşfetmektedir.

Bir akademisyen; bir ekran sohbetinde; (yazılı eser bırakmaya üşenen hocalar için); “*mezar taşında ‘profesör’ yazdığı halde; objektif-bilme bir eseri ile subjektif-katkı yapmamış olmanın*” gerçekten çok hazin bir durum olduğunu belirtmiş idi. Bu söz, bu noktada çok gerçekçi ve anlamlı bir tespit hükmünde olsa gerekir. Yani; genelde; en azından bilmin tamamı bir bütünlük sıfatıyla *daha nesnel* gözükse dahi, *ferdî katkıların öznelliği* bir bakıma daha belirgin gibidir.

KAYNAKÇA

- BENNIS, Warren (1991). **Why Leaders Can't Lead**, San Francisco: Jossey Bass Publishers.
- COLLIN, Audrey (1994). "Human Resource Management in Context", BEARDWELL, I. & HOLDEN, L (Ed.): **Human Resource Management, A Contemporary Perspective**, London: Pitman Publishing.
- DİREKÇİGİL, Beyl (1993). "Batıda Değişen Bilim Anlayışı ve Türkiye'de sosyal Araştırmalar", **Sosyolojide Son Geliřmeler ve Türkiye'deki Etkileri** [Bildiriler Kitabı], Ankara: UNESCO Millî Komisyonu.
- LARSON, Calvin J. (1993). **Major Themes in Sociological Theory**, New York: David McKay Company Inc.
- METER, Karl M. Van (1992). **La Sociologie**, Paris: Larousse.
- MITCHEL, G. Duncan (ed.) (1979). **A New Dictionary of Sociology**, Routledge & Kegan Paul, London & Henley.
- ŞENGÖR, A.M.C. (17 Ekim 1997). "Tarihi, Bir Film veya Bir Dia Gösterisi Olarak Görmek" , *Cumhuriyet Bilim Teknik Eki*, sayı 604.
- TOLAN, Barlas (1993). **Sosyoloji**, Ankara: Adam Yayıncılık.